

Vanjas sang

Bente Mari Mortensen og Venja Ruud Nilsen

Vanjas sang

Vanja, Vanja, vi savner deg – du fikk oss til å smile.
Vanja, Vanja, vi savner deg – Smilet, når vi hadde en dårlig dag.
Vanja, vi tenker mye på deg – Det er trist når du er borte fra oss.
Vanja, Vanja, vi savner deg – Nå er du en engel med saxofonen på en sky.

Vanja smilte som en sol – og alle ble så glad og smilte med.
Men smilet gikk brått bort da du avsluttet livet og som ble for kort.
Smilet fra deg glemmer jeg aldri, men nå er du borte – Hvil i fred – min venn.

Vanja, Vanja, vi savner deg – du hviler på en sky.
Vanja, Vanja, vi savner deg – Verden er ikke likedan uten deg.
Vanja, vi tenker mye på deg – Det er trist når du er borte fra oss.
Vanja, Vanja, vi savner deg – Nå er du en engel med saxofonen på en sky.

Jeg husker julebordet 2013 – da jeg bakte julekaker til deg.
Du begynte å gråte – du sa til meg den kvelden: «Du er så snill med meg».
Jeg fikk en klem, du blunket lurt – det bærer jeg med meg i dag – i dag.

Vanja, Vanja, vi savner deg – du var en god venn.
Vanja, Vanja, vi savner deg – Livet ditt var ikke lett, du reiste, det ble nok.
Vanja, vi tenker mye på deg – Det er trist når du er borte fra oss.
Vanja, Vanja, vi savner deg – Nå er du en engel med saxofonen på en sky.

Lydsporet til *Vanjas sang* er å finne på Soundcloud:

<https://soundcloud.com/nmh-oslo/sets/naess-og-ruud-musikkterapi-i-praksis>

Historien bak denne sangen startet for snart 25 år siden og den utvikler seg fremdeles videre, selv om den kvinnen som er opphavet til historien døde for litt over ett år

siden. Historien handler om den kvinnen som ble utgangspunktet for det etter hvert landsomfattende musikktilbudet «Musikk i fengsel og frihet».

Vanja var en kvinne som sonet mange år på Bredtveit fengsel og forvaringsanstalt, og hun døde i november 2015. Mange av hennes spillevenninner ble veldig lei seg da hun døde, og en av disse kvinnene laget en «sørgetekst» som har blitt til en «savnesang» som vi tar med som et lytteeksempel i denne historien. Sangen er også med på en CD vi har laget som markerer at Bredtveit fengsel og forvaringsanstalt har hatt musikktilbud i 25 år – *Toner fra en Celle*. Denne CD`n består av 10 sjølskrevne låter.

Første møte og oppstart

8. mars 1991 hadde Venja Ruud Nilsen en spillejobb med bandet *Gaya* på Bredtveit fengsel og forvaringsanstalt, Norges høysikkerhetsfengsel for kvinner. Venja hadde lenge ønsket å jobbe med musikkterapi, band og kvinner, og i løpet av konserten ble det klart at det var her arbeidet skulle starte. I pausen snakket Venja med noen av de innsatte kvinnene, og spurte om de ville spille selv. Mange svarte at det ville de gjerne. Så startet arbeidet med å kjøpe musikkutstyr, finne lønnsmidler og planlegge hvordan et slikt tilbud kunne være inne i fengslet.³ På den tiden var det helt uvanlig at noen kom inn og hadde slike tilbud ved soningssteder. For å gjøre en lang historie kort startet musikkundervisningen samme høst, to kvelder i uka: Pianotimer og gitargruppe. Med trommesett og bassanlegg som lokkemat til bandspilling ble tilbudet gitt til alle som ville lære å spille piano eller gitar. Og det var det mange som hadde lyst til, så det var ventelister.

Det var i første timen Venja møtte Vanja – som fikk denne sangen tilegnet seg etter at hun døde tjuefem år senere. Åpningsreplikkene står det respekt av: «Goddag æ heter Vanja, og æ sitter for drap!» Venja prøvde å svare like tøft: «Goddag, jeg heter Venja og jeg skal lære deg å spille gitar!»

Vanja ble med på gitar. Selv om hun hadde mange fingre som ikke fungerte fordi hun hadde kuttet seg, og blitt dårlig sydd sammen igjen. Her startet et langt vennskap, mange flotte musikkstunder og deling av mye levd liv. Da Vanja skulle løslates noen år

3 Direktøren hadde ikke noen penger han kunne bruke som lønnsmidler til et musikktilbud, men heldigvis så daværende fritidsleder Bente Hagesæther Scheel verdien av et slikt tilbud.

senere, ble det klart at hun ikke hadde tenkt å slutte å spille. Dette ble utgangspunktet for neste trinn i prosjektet «Musikk i fengsel og frihet – trinn 2»: Spill etter løslatelse med samme person som jobbet inne (Nilsen, 2007: 59).

Vi startet med en finger på basshalsen, etter hvert noen grep på gitaren, så congas/trommer, og tilslutt fant hun instrumentet sitt – saksofon – med god hjelp fra Bente Mari Mortensen, som nå har undervist på Bredtveit fengsel i 16 år. Vi jobber tett sammen i Grønland voksenopplæring (GVO), som er skoleavdelingen ved Bredtveit fengsel og forvaringsanstalt, Oslo fengsel og Avdeling Sentrum. Avdeling Sentrum er et skoletilbud etter løslatelsen, ute i samfunnet. Musikktilbudet ved Bredtveit fengsel ble et skoletilbud i år 2000.

Vanja fortsatte å stille opp på spilling ute, år etter år, til tross for at hun bodde utenfor Oslo, og til tross for at hun hadde lite penger og at det ikke gikk så veldig bra. I møte med Vanja var hennes livsstil mange ganger en utfordring, da hun som regel gikk på tvers av hva vi oppfattet som sunt eller fornuftig. Vanja fikk et sted å opptre og delta i samfunnet. Denne plassen var mer positiv enn den hun hadde før når hun *bare* var kriminell. I musikkaktiviteten fikk hun venner med samme interesse som seg selv. I musikkrommet viste hun trygghet og hun fikk lede an. Hun hadde stor musikalitet og ble anerkjent i gruppa for den. Musikken ble en tydelig identitetsmarkør, og en viktig side av hennes personlighet fikk utvikle seg gjennom musikkaktiviteten.

Vi opplevde at Vanja gikk fra å være panserkropp til skjør kvinne, fra hun begynte å øve på gitaren for 20 år siden til de siste 5 årene med følsomt og ofte rått spill på saksofonen. Vi opplevde etter hvert såre låter fra en innestengt skadet jente som formidlet sine innerste følelser via saksofonen. Musikken ble «en kanal inn» og «en ventil» ut (Mortensen, 2006: 32).

Ruud har beskrevet musikkens betydning i forhold til helse og livskvalitet og hevder at musikken kan skape vitalitet (Ruud, 2002). Dette opplevde vi hos Vanja. Vanja var lekende og improviserende, og hun fant nydelige toner på eget vis. Hun ville ikke lære på tradisjonell måte, og saksofongrepene var mange ganger uforståelige for oss. Hun hadde også dysleksi, så vi jobbet oss frem til hvordan hun best kunne forholde seg til et ark med tekst og akkorder. Svart skrift og røde markeringer av akkordene ble eksempel på notasjon som fungerte. Veien fram mot at Vanja skulle klare å forholde seg til notasjon på ark var lang. Arbeidet fram til «ark som fungerer» var i denne historien knyttet til sterke følelsesbindinger og dårlige opplevelser fra tidlig skolegang. Vanja har vist oss at arbeid over tid har stor betydning i et levd liv. Det å by på seg selv, tørre

å gå inn i nære relasjoner, har betydning for livskvalitet og det å kunne være tilstede i verden. Gjennom musikken kunne Vanja delta og være med i «vår» verden, gjennom musikken kunne vi samhandle og være tilstede og være en del av hverandres liv.

Relasjonskompetanse

Relasjonskompetanse forutsetter at en møter mennesker som selvstendig handlende individ og viser respekt for den andres integritet og rett til selvbestemmelse. I løpet av alle disse årene gjennomgikk Vanja personlige, mellommenneskelige og musikalske prosesser. Hennes fokus i musikkaktiviteten kunne variere, men var stabil over tid. Hun var tydelig på hva hun ville jobbe med og var vanskelig å lede over i noe nytt. Vi gikk trygt «ved siden av» og fulgte med i hennes vandring. I musikkundervisning og musikkterapeutisk aktivitet og samhandling kan det ofte være vanskelig å gå sakte nok fram. I samspillet med Vanja opplevde vi dette som lettere sammenliknet med andre, da hun ofte hadde perioder med sykdom og tungt rusmisbruk. Vi forventet ikke stor framgang, men var fornøyd med små skritt og hennes blotte deltakelse.

Odd Harald Røkenes og Per Halvard Hanssen skriver i boka *Bære eller bryte* (2002) om kommunikasjon og relasjon i arbeid med mennesker. Relasjonskompetanse dreier seg om «å forstå og å samhandle med de menneskene vi møter i yrkessammenheng på en god og hensiktsmessig måte». Dette innebærer kommunikasjon på en måte som gir mening, som ivaretar hensikten med samhandlingen og som ikke krenker den andre parten. I samspillet med våre deltakere er det i all hovedsak deltakernes behov og ønsker for timen som er i fokus. Det er de som skal velge låter og ha målsettinger for timen. I møte med Vanja ble vi i større grad bevisst vår egen relasjonskompetanse. Veien fra kontakt via etablering av relasjon, det å stå i relasjonen over tid og vedlikeholde relasjonen. I dette arbeidet har relasjonskondisen vært utfordrende for oss som ledere av samspillsgruppa. Det har vært styrkende og nærende å være to for å klare dette. Det å være kultursensitiv, ha selvinnsett nok, være empatisk nok og tolke ulike situasjoner godt nok, er krevende.

Gjennom dette arbeidet har vi erfart, som forsker Nora Gotaas fant, at tilbudet er en delløsning med gode helhetskonsekvenser (Gotaas, 2006). Mortensen og Ruud Nilsen beskriver tilbudet som et musikktilbud som kan inngå innenfor rammene av samfunnsmusikkterapien (Mortensen, 2006; Nilsen, 2007).

I vår jobb møter vi damer som ikke er vant til å sette ord på følelser. Kanskje har de ofte ruset seg og ikke merket gode og vonde følelser før de plutselig sitter nyktre (uten rusmidler i kroppen) på en celle. Da kan det bli veldig voldsomt når følelsene «strømmer» på. Vi samtaler mye, og øver oss på å sette ord på hva vi føler og tenker. Vi oppfordrer den enkelte til å skrive ned tanker som kommer når man er alene i fengselscella. Det ble derfor ekstra meningsfylt å lage en sang sammen om at vi savnet noen. Det blir også en veldig fin bearbeiding av dette savnet når vi arrangerer og synger denne sangen. Under øvelsene kan det ofte komme opp temaer om at noen blir foretrukket og får spesialbehandling. Vi opplever at noen kan bli sjalu og føle at de blir urettferdig behandlet, til tross for at de egentlig vet at det går litt i perioder og på omgang angående hvem som trenger litt ekstra omsorg og forståelse.

Når vi spiller sangen om Vanja på øvingene kan deltakerne reagere ulikt på teksten. Vi diskuterer og snakker om hvilket forhold alle hadde til Vanja. Vi kommer lett opp i en diskusjon som handler om å respektere hverandre og hverandres følelser. Reaksjonene i gruppa forteller oss at ingen med sikkerhet kan vite hva andre føler bedre enn den det gjelder.

Sangskrivingsprosessen

Handlingsrekkene rundt sangproduksjon er individuelle og i stor grad unike. Noen fellestrekk er det allikevel. På Bredtveit fengsel og forvaringsanstalt jobber vi med både ord og musikk i vekselvirkning med hverandre. Vanjas sang ble til gjennom at tekstskaperen hadde med seg et tettekrevet A4 ark, hvor hun beskrev sitt savn, og hvor hun refererte til viktige hendelser i Vanjas og hennes liv i regi av spilletilbudet. Gjennom å lese teksten kunne vi raskt finne noen sentrale opplevelser som var ekstra viktige for deltakerne å formidle. Dette var blant annet setninger som: *«Jeg husker julebordet 2013, jeg bakte julekaker til deg, jeg fikk en klem, du begynte å gråte.»*

Dette betydde mye for deltakeren. Det å bli verdsatt, det å gi og ta imot en bekræftende klem, det å kjenne på at en kan være snill og hjelpsom, er følelser som mange i fengsel beskriver som et savn og en stor opplevelse å få oppleve. Mange er «fanget» i rollen som kriminell, slem, ubrukkelig, farlig og unyttig. Det å kunne finne og oppleve episoder hvor en er snill, blir satt pris på, gjør noe som oppfattes som bra, blir viktig å kjenne på, beskrive og formidle både for seg selv og andre. Sangen blir gjennom å skrive den, komponere den, framføre den, og snakke om den igjen og igjen en viktig

markør av gode egenskaper. Sangen forsterker flere gode sider av deltakerne. De blir til noen som kan skape og samarbeide, til en som kan sette ord på følelser, en som kan være snill (formidlet gjennom teksten), en som kan være empatisk, en som kan! Vi tror at relasjonelle situasjoner noen ganger oppleves som eksistensielle. I dette eksemplet festet opplevelsen av julebord – kaker – tårer, seg i minnet som en positiv opplevelse. Det å skrive en sang om situasjonen etterpå forsterker muligheten for at dette blir et livsvarig minne som også etter Vanjas død vil prege denne relasjonen (Spurkeland, 2013: 171).

Mestringsopplevelser gjennom å skape, representerer en verden av vekst, et sted å utvikle seg. Her støtter vi oss til veiledningsteori hvor vi legger til rette for at eleven starter en prosess hvor bearbeiding av egne erfaringer inngår, og hvor vi tenker at refleksjon rundt egen tekst vil virke klargjørende (Tveiten, 2010: 23). Når teksten er bearbeidet, markert og sentrert rundt et budskap, kommer vi ofte med et forslag til melodi. Denne bearbeides gjennom prøving og feiling, gjennom å veksle mellom ord og musikk. *Er det fint sånn? Er det pent å gå opp der? Ta en pause? Skal vi ha med et break?* Dette er spørsmål som driver sangen framover til et sluttprodukt.

Vi opplever at når deltakerne forteller eller lager en tekst, er dette et godt utgangspunkt for en samtale. Gjennom sangskrivningen setter eleven ord på opplevelser og følelser. Sangen i seg selv fører til en musikalsk bearbeiding og refleksjon. Boka *Den vet best hvor skoen trykker* beskriver på en fin måte empowerment-tenkningen som er en viktig grunnpilar i vårt arbeid (Tveiten, 2008).

Avslutning

Bruk av fortellinger som utgangspunkt for sangskrivning fungerer godt gjennom at teksten først blir jobbet med muntlig, så skriftlig i en tolkningsprosess med bearbeiding, prøving og testing. Sangtekst muliggjør refleksjon både for eleven og for oss som lærere. Dette på en annen måte enn muntlig arbeid. Vi opplever at sangskrivning som metode, det å ta utgangspunkt i deltakernes fortelling, har vært en god arena for utvikling og vekst. Det å kombinere «en til en» arbeid, og arbeid i gruppe, opplever vi som positivt og at det gir det sosiokulturelle perspektivet kraft og spillerom. Det å skrive og spille sammen med og for et publikum, opplevde vi virket positivt på Vanja. For henne muliggjorde dette samhandling og interaksjon der det tidligere ikke var

mulig med dialog og samhandling. Vi opplever at deltakerne i musikkaktiviteten får et mer fullverdig liv, og at deltagerne får tilbake en positiv plass i samfunnet.

Vi er stolte av arbeidet vårt, og betydningen av vårt arbeid viser seg ved at liknende musikktilbud dukker opp i andre institusjoner og soningssteder. I dag er det mange flere som ser verdien av å opprette musikktilbud ved rus/psykiatri/fengselsinstitusjoner enn det var for 25 år siden. Våre erfaringer viser også at:

- Samspill gir økt sosial kompetanse.
- Deltakelse i samspill muliggjør utvikling på det personlige, mellommenneskelige og musikalske plan.
- Musikktilbudet ved Bredtveit fengsel og forvaringsanstalt/Grønland voksenopplæring kan være en start på å organisere livet sitt og få selvtilitt til å gå i gang med nye oppgaver.
- Kunnskap gir identitet og deltakelse i musikkaktivitet blir en god identitetsmarkør.
- Musikkaktivitet muliggjør handling og deltakelse.
- Deltakelse i samspillsgrupper bidrar til å skape nettverk og relasjoner mellom deltakerne og tilhørere.
- Musikk kan gi utløp for følelser.
- **Musikk gir glede i en vanskelig hverdag.**

Låta *Vanjas sang* starter som en fortelling, et tettskrevet A4 ark med setninger om forfatterens opplevelser og tanker rundt en medmusikant som hadde gått bort. Hun fortalte og satte ord på opplevelser og erfaringer. Dette ga samspillsgruppa – de ulike deltakerne og lederne – mulighet til kommentere og se ulike perspektiver i teksten. Vi erfarte at låta stimulerte til flere fortellinger, til diskusjoner og til uenighet. Fortellingen/det skriftlige materialet/det som ble den ferdige sangen beskriver relasjonelle og følelsesmessige forhold som lever videre. Fortellingen stimulerer oss til nye fortellinger, til diskusjoner og refleksjon. Fortellingene minner oss om episoder som har vært, og den knytter fortid og framtid sammen. Sangen griper den følelsesmessige dimensjonen på en annen måte enn rein tekst. Sangen er en del av platen *Toner fra en celle*. I møte med sangen kan publikum legge sin egen historie i teksten.

Det å være tekstforfatter oppleves positivt hos de fleste. Gjennom prosessen som gjennomgås fra ide til produkt ser vi at deltakerne vokser og lærer mange nye ting. Statusen i bandet heves, synet på seg selv endres positivt og handlemulighetene utvides.

Vi ser at møtet med Vanja for 25 år siden har preget vårt arbeid på mange plan og i mange år. Hennes historie har berørt oss og lært oss mye. Hun var åpen, varm og sårbar. Til tross for sine store problemer klarte hun å se noe positivt i de fleste situasjoner. Hun var ekstremt løsningsorientert og flink til å se andre.

Fortellingen om Vanja er personlig og vår, en relasjon som for oss har vært bærende for energien i arbeidet vårt. Musikktilbudet var et ankerfeste for Vanja i hennes liv. Gjennom sangen «Vanjas sang» får minner og historier et liv videre.

Litteratur

- Gotaas, N. (2006). *Rocka stabilitet – En evaluering av prosjektet «Musikk i fengsel og frihet – et tilbud for kvinner i Oslo»*. NIBR – Norsk Institutt for by- og regionsforskning. NIBR-rapport 2006:8.
- Mortensen, B. M. (2006). *Fra fengsel til storsamfunn med musikk som ledsager – en undersøkelse blant kvinnelige innsatte ved Bredtveit fengsel, forvarings- og sikringsanstalt om betydningen av deltagelse i musikktilbudet «Musikk i fengsel og frihet»*. Masteroppgave i musikkterapi. Oslo: Norges musikkhøgskole.
- Nilsen, V. R. (2007). *Musikk i fengsel og frihet – et samfunnsmusikkterapeutisk tilbud*. Hovedfagsoppgave i musikkterapi. Oslo: Norges musikkhøgskole.
- Ruud, E. (2002). *Varme øyeblikk. Om musikk, helse og livskvalitet*. Oslo: Unipub
- Røkenes, O. H. og Hanssen, P.-H. (2002). *Bære eller bryte. Kommunikasjon og relasjon i arbeid med mennesker*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Spurkeland, J. (2013). *Relasjonsledelse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Tveiten, S. (2008). *Den vet best hvor skoen trykker*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Tveiten, S. (2010). *Veiledning – mer enn ord*. Bergen: Fagbokforlaget.

www.musikkifengselogfrihet.no